

# Znaczenie kodeksów deontologicznych w dziedzinie prawa prywatnego

Etyczny kontekst działalności profesjonalistów wzbudza ostatnio szczególnie żywe zainteresowanie. We współczesnych stosunkach społecznych od pewnego czasu zauważalna jest praktyka posługiwania się przez różne gremia zawodowe zestawieniami norm etyki zawodowej (kodeksami deontologicznymi). Z pewnością warto skomentować kilka tego typu opracowań, ze względu na liczne ciekawe problemy jurydyczne.

## Etyka zawodowa jako zjawisko prawne

Badania prawnego fenomenu kodeksów deontologicznych zasługują na usytuowanie w szerszym kontekście interdyscyplinarnym, z głównym akcentem położonym na naukach teoretycznych. Wypowiedzi zawartych w kodeksach deontologicznych nie można bowiem zaliczyć tak po prostu do kategorii norm prawnych, co nasuwa wciąż aktualne pytanie o charakter prawny postanowień kodeksowych oraz samych kodeksów. W jednym z pierwszych orzeczeń poświęconych zestawieniom etyki zawodowej Trybunał Konstytucyjny (dalej jako TK) sformułował myśl, że normy deontologiczne same przez się nie mają charakteru prawnego. Należą bowiem do niezależnego od prawa zbioru norm etycznych, natomiast etyka nie wymaga legitymacji legislacyjnej<sup>1</sup>.

Świeckie etyki deontologiczne mają swój początek w czasach antycznych i są związane z pragmatyką woj-skową oraz z pojęciem wojny sprawiedliwej<sup>2</sup>. Z biegiem czasu ideę formalizowania zasad postępowania pod kątem przyjętych rudymetów moralnych przyjęły liczne środowiska, na ogół o wyeksponowanym znaczeniu w praktyce społecznej (np. gildie kupieckie). Na polskim gruncie jeszcze w latach 80. XX w. kodeksy etyki zawodowej należały do rzadkości, funkcjonowały bowiem z większym natężeniem w ramach profesji uważanych obecnie za zawody zaufania publicznego w rozumieniu konstytucyjnym (art. 17 ust. 1 Konstytucji RP)<sup>3</sup> oraz w ramach pragmatyk służbowych<sup>4</sup>. Zauważalne przyspieszenie w tym względzie nadeszło w latach 90. ub. w., kiedy to także inne samorządy oraz inne osoby zdecydowały się na opracowanie i wdrożenie zestawień etyki zawodowej (do dnia dzisiejszego – kilkudziesięciu). Kodeksy deontologiczne bywają z różną

częstotliwością rewidowane pod względem treściowym i zjawisko „nowelizacji” nie jest tutaj ewenementem<sup>5</sup>.

Liczne kwestie wyłaniające się w związku z deskrypcją kodeksów deontologicznych zasługują z pewnością na szersze omówienie, np. w związku z określeniem statusu prawnego takich opracowań oraz uzasadnieniem ich mocy wiążącej<sup>6</sup>. Te m.in. zagadnienia podejmowano nie tylko w nauce prawa, ale także w judykaturze, czego świadectwem są wydane niedawno orzeczenia sądów wyższych instancji<sup>7</sup>. Odnotowana obecność kodeksów deontologicznych w praktyce stosunków społecznych z pewnością upoważnia do zgłoszenia kilku uwag na temat samego pojęcia oraz syntetycznego zaprezentowania funkcji i prawnego znaczenia takich zbiorów. W niniejszym opracowaniu zostaną zgłoszone uwagi na tematy podstawowe, jako rozwinięcie i uzupełnienie uwag zgłoszonych już wcześniej w innych miejscach<sup>8</sup>. Tam właśnie poruszono wiele zagadnień szczegółowych aktualnie pominiętych, m.in. problem źródła legitymacji do uchwalania kodeksów deontologicznych, podmiotowy oraz przedmiotowy zakres ich zastosowania, status normatywny, a także charakter prawny oraz podstawowe skutki naruszenia wypowiedzi w nich zawartych, zarówno na płaszczyźnie wewnętrznej (służbowej) jak i, *pro foro externo*, także w zakresie prawa cywilnego.

5 Zob. np. Zasady Etyki Rady Prawnego z 1999 r. zostały zastąpione Kodeksem Etyki Rady Prawnego z 2007 r.; Kodeks Etyczny Psychoterapeuty z 2000 r. został zrewidowany w 2004 r.; Kodeks Postępowania Firmy NOKIA z 1997 r. poddano weryfikacji w 2005 r.

6 Zob. L. Morawski, *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, Warszawa 1999, s. 200.

7 Zob. przede wszystkim postanowienie TK z 7.10.1992 r. (U 1/92), OTK 1992/2, poz. 38. Ponadto, uchwała TK z 17.03.1993 r. (W 16/92), OTK 1993/1, poz. 16; wyrok TK z 23.04.2008 r. (SK 16/07), OTK-A 2008/3, poz. 45. Por. także wyrok Sądu Najwyższego z 1.12.2006 r. (I CSK 315/06), OSNC 2007/1, poz. 169 z głosem K. Zacharzewskiego, „Glosa” 2008/4, s. 105; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 14.12.2007 r. (VI SA/Wa 1667/07), niepubl., z głosem A. Chłopczyńskiego, „Glosa” 2008/2, s. 17, oraz z głosem M. Dyla, „Glosa” 2010/1, s. 14; wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 18.12.2008 r. (II GSK 526/08), niepubl.

8 Zob. K. Zacharzewski, *Glosa do wyroku SN z 1 grudnia 2006 r. I CSK 315/06*, OSNC 2007/1, poz. 169, „Glosa” 2008/4, s. 105; K. Zacharzewski, *Etyczne uwarunkowania pośrednictwa giełdowego*, „Przegląd Organizacji” 2008/7–8, s. 33; K. Zacharzewski, *Etyki deontologiczne. Prawo korporacji zawodowych*, w: *Pluralizm prawny*, D. Bunikowski (red.), K. Dobrzeńcki (red.), Toruń 2009; K. Zacharzewski, *Wpływ kodeksów deontologicznych na powstawanie, treść i wykonywanie zobowiązań umownych*, w: *Zaciąganie i wykonywanie zobowiązań*, E. Gniewek (red.), K. Górka (red.), P. Machnikowski (red.), Warszawa 2010; K. Zacharzewski, *Deontologia bankowa w wymiarze praktycznym*, „Forum Prawnicze” 2011/6 (w druku).

1 Postanowienie TK z 7.10.1992 r. (U 1/92), OTK 1992/2, poz. 38. Myśl tę powtórzono w uchwale TK z 17.03.1993 r. (W 16/92), OTK 1993/1, poz. 16.

2 Por. np. P. Grzebyk, *Idea wojny sprawiedliwej – od starożytności po czasy nowożytności*, „Forum Prawnicze” 2010/2, s. 25.

3 Zob. np. Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu z 1961 r. czy też Zasady Etyczno-Deontologiczne Polskiego Towarzystwa Lekarskiego z 1967 r.

4 Zob. np. Zasady Etyki Zawodowej Żołnierza Polskiej Ludowej z 1973 r.

## 2. Pierwiastek etyczny w prawie pozytywnym

Prawo pozytywne reguluje zewnętrzną sferę postępowania, natomiast porządek etyczny wpływa na sferę wewnętrzną człowieka, motywy jego działania<sup>9</sup>. Oceny i normy moralne kształtują się w danym środowisku społecznym czasem w sposób spontaniczny, pod wpływem gromadzonych przez daną klasę czy grupę społeczną doświadczeń, lecz mogą zostać usystematyzowane w postaci określonej doktryny moralnej (etyka normatywna) gromadzącej argumenty na rzecz takich czy innych ocen<sup>10</sup>. Korporacyjne (autonomiczne) unormowania etyki zawodowej najczęściej noszą miano kodeksów etyki, kodeksów etycznych, kodeksów etyki zawodowej, kodeksów dobrej praktyki (dobrych praktyk), zasad etyki zawodowej, kodeksów obyczajowych, kodeksów etyczno-zawodowych, kodeksów deontologii (deontologicznych) czy też zasad wykonywania zawodu<sup>11</sup>. Problematyka kodeksów etyki zawodowej (kodeksów deontologicznych) siłą rzeczy jest więc wpleciona w oś wielu klasycznych sporów teorii prawa, m.in. sporu na temat relacji prawa i moralności<sup>12</sup> oraz sporu pozytywistów ze zwolennikami prawa natury. Ma też wpływ na praktykę stosunków prywatnoprawnych, głównie typu względnego *inter partes*.

Przydatność etyk deontologicznych nie jest współcześnie kwestionowana. Ich wpływ na przełamanie hierarchicznie uporządkowanego katalogu źródeł prawa wiąże się z nadaniem elastyczności systemowi prawa pozytywnego oraz dostosowaniem litery prawa do konkretnych sytuacji życiowych z uwzględnieniem rudymenarnych (aktualnych i postulowanych) założeń układu stosunków społecznych<sup>13</sup>. Kodeksy deontologiczne pozwalają więc prawu pozytywnemu nadać za zmieniającą się rzeczywistością, poprzez nawiązanie do kryteriów uniwersalnych, niezłomnych i trwałych. Środowiska zawodowe na etapie tworzenia kodeksów deontologicznych odnoszą się bowiem – podobnie jak ustawodawca – do wartości fundamentalnych, których wyrazem jest takie ukształtowanie stosunków społecznych, aby uczynić zadość moralnej zasadzie praworządności i sprawiedliwości.

Zasada praworządności orzeka, że działanie jest etyczne, jeżeli jest zgodne z taką wolną wolą człowieka i prawem powszechnym, z którym identyfikuje się każdy, a powoduje dawanie każdemu, co byśmy chcieli, aby się należało, było dawaniem uczciwym i powszechnie aprobowanym<sup>14</sup>. Zasada sprawiedliwości orzeka zaś, że działanie jest etyczne, jeżeli zachowuje równość lub proporcjonalność, lub wzajemność, a powoduje dawanie każdemu, co się jemu należy<sup>15</sup>. Ilustracją tych tendencji

są powszechnie na ogół akceptowane pryncypia „innemu nie szkodzić” (*alterum non laedere*) oraz „dać każdemu, co mu się należy” (*suum cuique tribuere*), a w ramach tego również naprawić wyrządzoną szkodę. Pod wpływem tych założeń na obszar autonomicznych unormowań deontologicznych przenika utilitaryzm, który zaleca postępować tak, aby starania o interes własny służyły zarazem dobru ogółu i opiera się na założeniu, że celem wszelkiego prawa jest jak największe szczęście dla jak największej liczby ludzi, iż użyteczne jest to wszystko, co przyczynia się do rozwoju, jest przyjemne, dobre i przynosi ludziom korzyść. Tak rozumiana użyteczność jest największym i ostatecznym dobrem moralnym<sup>16</sup>.

## 3. Pojęcie deontologii i kodeksu deontologicznego

Deontologia jest jednym z działów etyki, natomiast etyka jednym z działów filozofii. Etyka to nauka o moralności (etyka opisowa) bądź szeroko pojęty wykład doktryny moralnej, czyli pewnego systemu norm moralnych wraz z argumentacją przemawiającą na ich rzecz (etyka normatywna)<sup>17</sup>. Zakres etyki normatywnej obejmuje aksjologię moralności (ogólną teorię wartości, naukę o wartościach) oraz deontologię (naukę o obowiązkach i powinnościach moralnych)<sup>18</sup>. Deontologia jest więc jednym z działów (jednym z ujęć<sup>19</sup>, jednym z aspektów<sup>20</sup>) etyki normatywnej<sup>21</sup> o zabarwieniu praktycznym.

Pojęcie „deontologia” występuje także w innych znaczeniach i kontekstach. Mianem deontologii określamy wyszczególnioną część etyki, która rozpatruje aspekt moralny człowieka wykonującego swój zawód. Ten dział etyki zwraca szczególną uwagę na treść i godność działań profesjonalnych oraz na obowiązki i łączącą się z nimi odpowiedzialność<sup>22</sup>. W innym ujęciu deontologia jest wiedzą o powinnościach, które należy spełniać, występując w rozmaitych rolach społecznych (ojca, przyjaciela, przełożonego). Deontologia poucza także, jak zasłużyć na miano porządnego człowieka, osoby uczciwej, odpowiedzialnej, wiarygodnej i takiej, na której zawsze można polegać (*pacta sunt servanda*).

Celem refleksji deontologicznych jest formułowanie zasad powinnościowego (właściwego, słusznego) postępowania i mieści się w niej znaczna część problematyki odnoszącej się do kodeksów etycznych i etyki zawodowej<sup>23</sup>. W jednym z ujęć etyka zawodowa jest po prostu treścią zawartą w kodeksach deontologicznych określonych zawodów. Treść ta, ułożona w uporządkowany logicznie zespół norm, zwie się „kodeksem deontologicznym”

9 M. Szyszkowska, *Europejska filozofia prawa*, Warszawa 1995, s. 117.

10 S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997, s. 84.

11 Zob. szerzej G. Soltyśiak, *Kodeksy etyczne w Polsce*, Warszawa 2006, s. 9.

12 Zob. szerzej W. Lang, w: W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 299.

13 Zob. szerzej L. Morawski, *Wykłady na orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002, s. 220.

14 M. Sułek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia dobrego działania zawodowego*, Warszawa 2001, s. 103.

15 M. Sułek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia...*, s. 89.

16 Por. A. Kojder, w: *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, H. Izdebski (red.), P. Skuczyński (red.), Warszawa 2006, s. 35–36.

17 A. Redelbach, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2002, s. 132.

18 M. Sułek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia...*, s. 36.

19 R. Wiśniewski, *Trzy typy teorii etycznych a etyka biznesu*, w: *Etyka biznesu*, J. Dietl (red.), W. Gacparski (red.), Warszawa 1999, s. 123.

20 M. Sułek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia...*, s. 40.

21 M. Sułek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia...*, s. 63.

22 A. Oksiuta, *Wartości i normy dziennikarskiego etosu na podstawie kodeksów etyki dziennikarskiej*, w: *Kultura i prawo*, Lublin 2002, s. 201.

23 Zdaniem Tadeusza Kotarbińskiego (cytowany za A. Kojder, *Etyka zawodów...*, s. 21).

danego zawodu<sup>24</sup> czy też kodeksem etycznym danego zawodu<sup>25</sup>, przez co rozumie się uporządkowany zbiór takich reguł i przepisów procedury, które wyznaczają obowiązki moralne związane z czynnościami zawodowymi<sup>26</sup>. Można zatem ogólnie powiedzieć, że kodeks deontologiczny to sformalizowane zestawienie norm moralnych, spisane zestawienie reguł postępowania zawodowego albo spisane zestawienie norm moralności zawodowej. Z takim ujęciem koresponduje zresztą kategoria kodeksów dobrych praktyk według przepisu art. 2 pkt 5 ustawy z 23.08.2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym<sup>27</sup>. W świetle tym kodeksy deontologiczne to zbiory zasad postępowania, w szczególności norm etycznych i zawodowych przedsiębiorców, którzy zobowiązali się do ich przestrzegania w odniesieniu do jednej lub większej liczby praktyk rynkowych.

Kodeksy deontologiczne stanowią kategorię w miarę jednorodną (wykazują bowiem wiele cech wspólnych), chociaż ich charakter prawny wciąż jest przedmiotem dyskusji. W zestawieniach tego typu główny akcent treściowy pada na ukształtowanie zasad wykonywania zawodu z perspektywy akceptowanych w środowisku zawodowym założeń moralnych. Kodeksy deontologiczne to unormowania autonomiczne, które wiążą określone środowisko zawodowe. Taki katalog ogólnych właściwości kodeksów deontologicznych siłą rzeczy nie przesądza charakteru wypowiedzi w nich zawartych (co jest ułatwione, wręcz oczywiste w przypadku źródeł prawa). Wypowiedzi zawarte w kodeksach deontologicznych mają bowiem – w przeciwieństwie do samych kodeksów – zróżnicowany charakter i stanowią z pewnością kategorię niejednorodną z punktu widzenia teorii prawa, co również rzutuje na praktykę. Można je sprowadzić do dwóch kategorii, a mianowicie norm moralnych oraz reguł wykonywania zawodu. Te pierwsze są przede wszystkim wyznacznikiem treściowym generalnych klauzul odsyłających, te drugie zaś mogą komplementarnie kształtować porządek kontraktowy jako źródło powinności umownych. Cechą wspólną wypowiedzi zawartych w kodeksach deontologicznych jest tetyczne uzasadnienie ich mocy wiążącej, ponieważ zbiory takich wypowiedzi powstają w wyniku pewnego aktu stanowienia i stąd bierze się ich moc obowiązywania<sup>28</sup>.

#### 4. Prawnie relewantne funkcje kodeksów deontologicznych

Paleta funkcji, które można przypisać albo których można oczekiwać od zestawień deontologicznych, albo wypowiedzi zawartych w takich zestawieniach przedstawia

się imponująco i dlatego należałoby zaprezentować poglądy na temat funkcji kodeksów deontologicznych w ujęciu syntetycznym.

Ogólnie rzecz ujmując, kodeksy deontologiczne dostarczają praktykom zbioru norm akceptowanych zachowań moralnych oraz są źródłem ich poznania. Polegają na uwrażliwieniu na przedmiot, kompleksowość i głębię zobowiązań moralnych, które wzięli na siebie<sup>29</sup>. Kodeksy deontologiczne wpływają na stan wiedzy zarówno ich autorów, jak i całego otoczenia, czyli pełnią funkcje informacyjne i edukacyjne. Etyka zawodowa jest dziedziną szczegółową w stosunku do etyki ogólnej. Taka selekcja jest uznawana za pożyteczną.

Kodeksy etyki zawodowej wpływają na kształt systemu wartości uznawanego nie tylko przez daną grupę, ale także przez całe społeczeństwo. Oczekiwania społeczne względem profesjonalistów są ze zrozumiałych względów duże. Kodeksy deontologiczne precyzują wymierne standardy moralnego postępowania, mogą też kształtować wrażliwość moralną, zakorzenioną w wartościach społeczności<sup>30</sup>. W okresie transformacji ustrojowej i ekonomicznej kodeksy etyki zawodowej sprzyjają zjawisku przekształcania się systemów wartości<sup>31</sup>. Kodeksy deontologiczne uzmysławiają zatem konfliktowe sytuacje związane z wykonywaniem zawodu.

W wymiarze filozoficznym profesjonalny stosunek do pracy wpływa na ukształtowanie i utrwalenie etosu zawodowego, co uchodzi za cnotę<sup>32</sup> i służy rozwijaniu cnót, a tradycyjne poleganie na moralności regulowanej kodeksami kształtuje mentalność skoncentrowaną na określeniu granic, w jakich powinien pozostawać profesjonalista bez angażowania się w nieetyczne zachowania<sup>33</sup>. Twórcy kodeksów etyki zawodowej, z punktu widzenia psychologii społecznej, kierują się przy tym altruistycznym przekonaniem o dużej doniosłości ogólnospołecznej swojej aktywności zawodowej<sup>34</sup>.

Kodeksy deontologiczne określają katalog wartości moralnych, przydatnych do oceny stosunków społecznych oraz wskazują niektóre elementy treści tych stosunków. W ustawodawstwie czynnik moralny występuje jako *ratio legis* oraz w ramach klauzul generalnych i zwrotów niedookreślonych. Wiązanie norm etycznych z przepisami prawnymi wzmacnia znaczenie i przestrzeganie tych drugich. Zasadniczą różnicą pomiędzy normą etyczną a prawną jest egzekwowanie zawartych w normach prawnych nakazów i zakazów. Za normą prawną stoi aparat wymiaru sprawiedliwości, który wymusza jej stosowanie<sup>35</sup>.

Kodeksy deontologiczne nie są źródłem norm prawnych, podpowiadają jednak sądom, co jest ważne dla ich autorów (w wymiarze pozanormatywnym) i ułatwiają percepcję oraz ocenę stosunków prawnych z udziałem przedstawicieli środowisk, które się nimi posługują. Kodeksy deontologiczne na ogół nie kształtują

24 M. Sulek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia...*, s. 63.

25 A. Kojder, *Etyka zawodów prawniczych...*, s. 24.

26 A. Kojder, *Etyka zawodów prawniczych...*, s. 24.

27 Dz. U. Nr 171, poz. 1206.

28 A. Kojder, *Etyka zawodów prawniczych...*, s. 23.

29 Por. R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2005, s. 61.

30 Por. R. Tokarczyk, *Etyka...*, s. 61.

31 R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Kraków 1996, s. 208.

32 R. Tokarczyk, *Etyka...*, s. 43.

33 R. Tokarczyk, *Etyka...*, s. 48.

34 Por. R. Tokarczyk, *Etyka...*, s. 60.

35 A. Oksiuta, *Wartości i normy...*, s. 201.

samodzielnie praw podmiotowych, dostarczają natomiast kryteriów wyznaczających treść praw podmiotowych, a także uzupełniają treść czynności prawnej, rozstrzygając o niektórych uprawnieniach i obowiązkach stron<sup>36</sup>. Kodeksy deontologiczne określają (poszerzają albo ograniczają) „sferę możliwości postępowania” oraz granice indyferencji, stanowiąc jeden z elementów definicji prawa podmiotowego.

Kodeksy deontologiczne przybliżają też do udzielenia odpowiedzi na pytanie, co czynić w konkretnej sytuacji, gdy zbyt ogólne dyrektywy postępowania nie dają jednoznacznej odpowiedzi<sup>37</sup>. Tym samym precyzują one prawnonaturalne kryteria przydatne do oceny stosunków prawnych, ukrywające się pod hasłami zasad współżycia społecznego, słuszności czy też ustalonych zwyczajów. Kodeksy deontologiczne formalizują prawo naturalne, które – jak się przyjmuje – nie podlega żadnemu formalnemu warunkowi istnienia<sup>38</sup>. Są jednocześnie siłą rzeczy jednym ze źródeł poznania prawnonaturalnych kryteriów przydatnych do oceny stosunków prawnych, co ma wpływ na praktykę stosowania prawa. Kodeksy deontologiczne są bowiem odzwierciedleniem warunków społeczno-gospodarczych panujących w chwili ich uchwalania i spodziewanych w wyobraźnej przyszłości (ze względu na wymóg trwałości stawiany prawu pozytywnemu, którego nie można odmówić także kodeksom deontologicznym). Kodeksy deontologiczne ograniczają zatem w fazie stosowania prawa potrzebę powoływania biegłych oraz prowadzenia rozległych analiz socjologicznych co do praktyki stosunków społecznych oraz – ewentualnie – stopnia wykształcenia się zwyczaju.

Okazuje się więc, że kodeksy deontologiczne ułatwiają tworzenie i stosowanie prawa pozytywnego oraz dodatnio wpływają na praktykę życia codziennego, ponieważ ułatwiają ocenę stosunków społecznych. Przedstawiciele profesji muszą przestrzegać doktryny moralnej przyjętej przez reprezentację albo narzuconej *ex officio*. Kodeksy deontologiczne mogą więc nawet antycypować treść norm prawnych, które stałyby się elementem porządku normatywnego, gdyby zostały uchwalone, co oznacza, że kodeksy deontologiczne mogą być brane pod uwagę jako źródło materiału normatywnego na potrzeby prac ustawodawczych (*de lege ferenda*), a nawet, jak się wydaje, w fazie wnioskowania *per analogiae iuris*.

Kodeksy deontologiczne uelastyczniają ustawę, ale ograniczają autonomię. Wzrastająca liczba kodeksów etyki zawodowej zmniejsza zakres wolności, gdyż coraz większa liczba zachowań społecznych jest kształtowana przez rozmaite akty normatywne, często oddziałujące na społeczeństwo nieomal tak, jak zwykłe akty prawne<sup>39</sup>. Kodeksy deontologiczne w pewnym, niekiedy nawet znacznym stopniu, ograniczają swobodę umów, przy czym są to na ogół ograniczenia przyjęte dobrowolnie przez przedstawicieli środowiska zawodowego (co zasługuje na pozytywną ocenę moralną).

Kodeksy deontologiczne stanowią ponadto zestawienie wewnętrznych reguł wykorzystywanych tylko przez

grupę zawodową i na jej użytek, ale także dostarczają kryteriów pozwalających na zewnętrzną (dokonywaną spoza grupy) weryfikację zachowań i ewentualne zastosowanie sankcji. Społeczeństwo zyskuje więc instrument kontrolowania korporacji z uwagi na przyjęte kryteria właściwego zachowania<sup>40</sup>. W tym zakresie kodeksy deontologiczne petryfikują osobistą odpowiedzialność osób wykonujących różne profesje<sup>41</sup> i mogą przesądzić o nieskuteczności wyłączenia odpowiedzialności cywilnej (w trybie art. 473 § 2 kodeksu cywilnego<sup>42</sup>) albo przynajmniej takie wyłączenie stawiają w negatywnym świetle ocen moralnych, co skądinąd podlega ocenie sądu.

Oprócz tego kodeksy deontologii zawodowych (branż) stanowią formalną podstawę do egzekwowania zachowań naruszających dobre imię zawodu czy firmy<sup>43</sup>. Służą temu sankcje dyscyplinarne, które mogą być stosowane wobec przedstawicieli środowiska zawodowego. Regulacje deontologiczne w pewnej mierze wyręczają państwo w zakresie stosowania przymusu. Przekroczenie norm etyki zawodowej wiąże się nie tylko z sankcją wewnętrzną oraz z sankcją rozsianą, charakterystycznymi konsekwencjami naruszenia norm moralnych (głównie wyrzuty sumienia i ostracyzm środowiskowy), ale łączy się też z zastosowaniem sankcji korporacyjnej o charakterze dyscyplinarnym (służbowym), niezależnie od ewentualnych sankcji właściwych prawu pozytywnemu (administracyjnych, karnych, cywilnych). Normy *par excellence* moralne uzyskują więc mocniejszą sankcję, przy czym – co ciekawe – może ją zastosować inny podmiot niż organ wyposażony w kompetencje do stosowania przymusu (*imperium*), a mianowicie – autor kodeksu deontologicznego (np. samorząd zawodowy, przedsiębiorca prywatny).

## 5. Perspektywy praktycznego zastosowania kodeksów deontologicznych

Podstawowe znaczenie dla oceny kodeksów deontologicznych jako ewentualnego źródła praw podmiotowych ma autonomiczny charakter takich zestawień. Środowiska zawodowe same narzucają sobie pewien porządek etyczny i nadają mu postać sformalizowaną. Gremia profesjonalistów liczą się więc z tym, że przedstawiciel środowiska zawodowego albo jego kontrahent sięgnie do zestawienia etyki zawodowej w sporze z korporacją albo jej przedstawicielem po to, aby wyciągnąć z niego korzystne dla siebie skutki prawne albo przynajmniej wzmocnić argumentację. Te same skutki może wywodzić również korporacja przeciwko swojemu członkowi, jakkolwiek – w obu przypadkach – z pewnymi ograniczeniami,

36 Zob. szerzej K. Zacharzewski, *Wpływ kodeksów deontologicznych...*, s. 489.

37 Por. M. Safjan, *Przedmowa*, w: R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2005, s. 10.

38 H. Rabault, *Granice wykładni sędziowskiej*, Warszawa 1997, s. 28.

39 R. Sarkowicz, *Amerykańska etyka prawnicza*, Kraków 2004, s. 34.

40 Por. R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria...*, s. 208.

41 Por. H. Izdebski, w: *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, H. Izdebski (red.), P. Skuczyński (red.), Warszawa 2006, s. 51.

42 Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 ze zm.), dalej jako k.c.

43 R. Wiśniewski, *Trzy typy teorii...*, s. 69.

ponieważ postanowienia kodeksów deontologicznych podlegają weryfikacji przez organy wymiaru sprawiedliwości<sup>44</sup>. W takich okolicznościach zakres zastosowania kodeksów deontologicznych w praktyce stosunków społecznych jest stosunkowo szeroki.

Gdyby zaś zwrócić uwagę na sferę prawa prywatnego, to praktyczne znaczenie kodeksów deontologicznych należy wyeksponować przynajmniej ze względu na możliwość posługiwania się nimi jako instrumentem określającym miarę staranności zawodowej, podwyższonej samostnie przez przedstawicieli środowiska zawodowego. Jak się wydaje, próby kontraktowego ograniczenia zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej (na podstawie art. 473 § 2 k.c.) nie przyniosą oczekiwanego rezultatu osobie, która posługuje się kodeksem deontologicznym, a nawet uchodzi za osobę zaufania publicznego. Już sama próba ograniczenia zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej może być uważana za sprzeczną z moralnym porządkiem przyjętym w danym środowisku zawodowym. Rzecz jasna, pewien priorytet służy tutaj zasadzie *pacta sunt servanda* i profesjonalista będzie podkreślał na ogół skuteczność klauzuli ograniczającej odpowiedzialność. Tymczasem swoboda kontraktowania podlega ocenie z punktu widzenia zasad współżycia społecznego (art. 353<sup>1</sup> k.c.), a kodeksy deontologiczne są właśnie nośnikiem i konkretyzacją takich zasad. Osoba posługująca się kodeksem deontologicznym musi więc w codziennej praktyce liczyć się z tym, że jej kontrahent albo macierzysta korporacja (samorząd) wystąpi przeciwko niej z określonym środkiem prawnym (żądaniem, zarzutem) znajdującym usprawiedliwienie w osnowie kodeksu. Taka ocena kodeksów deontologicznych sprawia, że zakres praktycznego zastosowania będzie się w niedalekiej perspektywie poszerzał, głównie za sprawą wzrostu stopnia świadomości prawnej społeczeństwa, ożywionej dyskusji nad tym zjawiskiem prawnym oraz wzrastającej aktywności normodawców deontologicznych, obejmującej wciąż nowe obszary.

### Summary

#### *Meaning of deontological codes in private law*

*The ethical aspects of professional activity attract particularly much attention recently. It has been some time since in contemporary social relations one can notice the practice of developing so-called codes of ethics among various circles of professionals. They comprise written rules of conduct and attitude of the professionals. It is definitely an issue which deserves a few words of comment, since there is a remarkable number of interesting judicial problems that may arise out of it.*

dr Konrad Zacharzewski

*Autor jest adiunktem w Katedrze Prawa Cywilnego i Bankowego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.*

<sup>44</sup> Przykładowo, głośna sprawa ograniczenia wolności wypowiedzi przez art. 52 Kodeksu Etyki Lekarskiej, zwieńczona wyrokiem TK z 23.04.2008 r. (SK 16/07), OTK-A 2008/3, poz. 45.

Zar  
Tak,

Ty

Pj  
HAI

SWK

Pre

P  
HAI

Pj  
HAI

\* Cen

Nale

Ośw

pl

or

IMIĘ

STAT

FIRM

ULIC

TEL

DAT

Wyr:

pr

z sied:

Kluwe

Nr 10

zaprz

or

na wy

tronic

Konsu

starcz

praw

(Dz. U

niem:

prawc